

Mirjana Bučar

Sveučilište J.J. Strossmayera
Filozofski fakultet
Osijek

Ljiljana Šarić, 2007. *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaktički opis*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 263. str. ISBN: 978-953-169-143-7.

Knjiga Ljiljane Šarić *Antonimija u hrvatskome jeziku* zapravo je prerađen i proširen njezin magistarski rad o antonimiji u hrvatskome jeziku, dopunjen novim spoznajama do kojih je autorica došla u svojim kasnijim istraživanjima.

Antonimija se kao suprotnost značenja, odnosno opozitni odnos dviju leksičkih jedinica (R. Simeon) u knjizi promatra u prvom redu kao leksički fenomen, no mjestimice su u opis uključene i ostale jezične razine, sintaktička semantika i semantika teksta. S obzirom na to da je suprotnost, kao osnovni semantički kriterij antonimnosti, bila prvo predmetom filozofije i logike, autorica u obradi teme polazi od svojevrsnog multidisciplinarnog pristupa pa se analiza provedena u radu ne može okarakterizirati isključivo kao lingvistička, nego i kao filozofsko-logičko-semantička.

Knjiga se sastoji od četiriju tematskih cjelina koje se međusobno nadopunjuju dajući tako opći pregled antonimije u hrvatskom jeziku. Nakon kratkog uvoda u kojem autorica naznačava cilj i problematiku rada, slijedi poglavlje o suprotnosti u kojemu se taj pojam promatra u okviru povijesti filozofije, a logički tipovi suprotnosti prilagođavaju se lingvističkoj antonimiji. U drugom dijelu knjige promatra se antonimija unutar leksičke semantike, s posebnim naglaskom na njezinu ulogu u sustavnosti jezične organizacije. Na taj se dio nastavlja i treće poglavlje u kojem autorica nudi moguću strukturnu i značenjsku klasifikaciju antonima u hrvatskom jeziku, a posljednja tematska cjelina izlazi iz standardnih okvira proučavanja antonimije i antonimiju promatra u kontekstu, frazeologiji i leksikografiji. Cjelinu zaokružuje opširna sinteza u kojoj autorica sažima sve rečeno i pregledno iznosi sadržaj knjige.

U dodatku je knjige *Leksikon pojmova* u kojemu su sadržana objašnjenja osnovnih pojmova bitnih za razumijevanje teksta, a pridružen je i *Popis antonima*, sastavljen uglavnom prema hrvatskim izvorima, koji bi mogao poslužiti kao temelj budućem rječniku antonima u hrvatskome jeziku.

U prvom dijelu knjige pojam suprotnosti promatra se unutar povijesti filozofije kao pojam kojim su se bavili mnogi filozofi u različitim vremenima, princip čijih je radova bila dijalektika (Aristotel, Platon, Spinoza, Hegel...). Autorica pritom analizu oprimjeruje dijelovima različitih filozofskih tekstova. Već Aristotel naglašava da se *zdravlju* kao protuteža javlja *bolest*, a *hrabrosti kukavičluk*. Prema njemu, suprotnost nužno postoji unutar jedne vrste (*crno – bijelo*), ali i u odnosu između suprotstavljenih vrsta (*pravda – nepravda*). Isto tako, suprotnost sama po sebi može činiti kategoriju (*dobro – zlo*). Platon, pak, smatra da se suprotnosti prožimaju, a izmjena svojstava i kakvoće predmeta podrazumijeva prelazak jedne suprotnosti u drugu: sve što je *manje*, *manjim* nastaje iz *većega* i obratno. Da iz suprotnih pojmova proizlaze, a ujedno i s njima završavaju filozofske teorije, dokazuje i klasifikacija afekata u filozofiji 17. stoljeća. Spinoza tako u svojoj Etici *zadovoljstvo* definira kao prijelaz od nižega do višega savršenstva, a *nezadovoljstvo* kao prijelaz od višega k nižemu savršenstvu (11), odnosno smatra da se pomoću nižih korelativnih pojmova prelazi k složenijima. Svoj najpotpuniji iskaz nauk o suprotnosti pronalazi u Hegelovu filozofskom sustavu. On suprotnost smatra logičkom kategorijom koja je određena dijalektičkim odnosom suprotnih pojmova. Potvrdnost i niječnost tako čine definiranu suprotnost, a samo određenje nekih pojava ili svojstava kao suprotnih, povezano je, prema Hegelu, sa subjektivom točkom gledanja – iznos od 1000 dolara naziva se tako *dugom* ukoliko je u pitanju zajmodavac, a *dužnim iznosom* ako je riječ o zajmoprimcu.

Preduvjet proučavanju antonimije svakako je i pregled shvaćanja suprotnosti u logici. Od pet vrsta logičkih odnosa u kojima se mogu nalaziti dva pojma (ekvipolencija, subordinacija, interferencija, kontrarna i kontradiktorna koordinacija), posljednja su dva, smatra Lj. Šarić, temeljna za opis leksičke antonimije. Kontradiktorni pojmovi negiraju jedni druge ili su jedni drugima suprotni, odnosno međusobno se isključuju (*bijel – crn*), dok se kontrarnima smatraju oni pojmovi među kojima postoji najveća različitost koja ih čini vrsnim pojmovima i među kojima je logički moguć srednji pojam (*mrzao – prohladan... – hladan*).

U kratkom uvodu u drugo poglavlje autorica problem značenja promatra kroz različite semantičke i filozofske teorije (Ogden i Richards, Wittgenstein, Carnap, Bloomfield...), a zatim se problematika sužava na suprotnost u leksičkoj semantici, u okviru koje se antonimija promatra u odnosu na polisemiju, tvorbu riječi, sintagmatiku, paradigmatiku i pragmatiku.

Tradicionalno shvaćanje antonimije kao jednostavne suprotnosti značenja, smatra autorica, nije prikladno jer leksemi mogu biti oprečni na različite načine, a neki od njih i nemaju pravu opreku. Stoga se dosta lingvističkih radova bavilo

upravo proširenjem tog uskog pojma antonimije, Lyons navodi tri vrste značenjskih opreka: *komplementarnost*, *antonimiju* i *konverziju*. Između suprotnih leksema koji su u odnosu komplementarnosti postoji odnos implikacije (*single – married*). Antonimija se može oprimeriti parom pridjeva *big – small* kojima je svojstvena stupnjevitost, a konverzija se ilustrira primjerom *buy – sell*.

Leksička suprotnost usko je povezana i s polisemijom – riječi koje imaju više značenja mogu tvoriti više antonimnih parova, što je posebno vidljivo u pridjeva. Antonimi, zaključuje autorica, „pomažu otkrivanju i razgraničenju mnogoznačne riječi, pomažu pri rječničkom definiranju riječi, pronicanju u njihovu semantiku.“ (51) Za razliku od jezične norme koja uvjetuje antonimne odnose, govorne jedinice nisu tako strogo određene pa se u individualnoj porabi može realizirati i ono što u jezičnom sustavu postoji samo kao mogućnost. Kontekstualni antonimi ne izražavaju uvijek pravu suprotnost, nego su ponekad suprotstavljeni samo u određenoj situaciji (*led* i *plamen* u Ujevićevoj pjesmi).

Postoji nekoliko kriterija za određivanje dviju riječi kao antonima. Prvi od njih zahtijeva da se riječi X i Y odnose na kontrarne pojmove i ujedno budu krajnji članovi niza, odnosno da izražavaju kontrarnu suprotnost. Taj se kriterij odnosi na sve kvalitativne riječi. Drugi se kriterij ogleda u vektornoj suprotnosti, odnosno riječi X i Y moraju izražavati suprotnost različito usmjerenih radnji, a treći kriterij čini komplementarna suprotnost u kojoj se ne može ostvariti srednji član, a X i Y formalno su kontradiktorni, međusobno se odnose kao X/ne-X. Posljednji kriterij podrazumijeva konverzivnu suprotnost u kojoj riječi X i Y označuju isto, ali s gledišta suprotstavljenih sudionika situacije.

Odlomak o odlučujućim leksičko-sintaktičkim kategorijama razgraničenja antonimnih suprotnosti pojmovno je i metodološki utemeljen na Cruseovoj analizi antonimije u engleskome jeziku. Cruse tako u analizi leksičkih suprotnosti razlikuje četiri vrste odnosa među komplementarnim oprekama: reverzivne (obrnute), interaktivne (recipročne), satisfaktivne (ispunjujuće, zadovoljavajuće) te protuaktivne (protudjelujuće).

U trećoj tematskoj cjelini autorica nudi moguću strukturnu i značenjsku klasifikaciju antonima u hrvatskome jeziku. Većina leksikoloških rasprava o antonimiji nudi temeljnu podjelu antonima na istokorijenske (gramatičke) i raznokorijenske (leksičke), a ta je podjela prihvaćena i u nekim ranijim radovima o antonimiji u hrvatskome jeziku (A. Menac). Takvu strukturnu podjelu antonima prihvaća ovdje i Lj. Šarić, pridodajući joj još i enantioseemiju. Većinu antonima u hrvatskom jeziku čine leksemi različitog korijena, a raznokorijenska antonimija prožima gotovo sve leksičko-gramatičke skupine

riječi, posebno pridjeve, priloge, imenice i glagole (*pametan – glup, rano – kasno, istina – laž, kupiti – prodati*). S druge strane, stokorijenski antonimi značenje ne izražavaju korijenom riječi, nego prefiksima, odnosno ono proizlazi iz odnosa prefiksa suprotstavljenih po značenju:

- 1) pre + cijeniti – pod + cijeniti (pre – pod)
- 2) ø + gramatički – ne + gramatički (ø – ne)

Strukturnu klasifikaciju istokorijenskih antonima autorica dovodi u vezu s podjelom riječi na vrste pa govori o glagolskoj, pridjevnoj i imeničkoj antonimiji. Glagolska antonimija istokorijenskih riječi ostvaruje se isključivo prefiksima, među kojima su najvažniji u- / iz- (is-, i-) te u- / od- (*useliti – iseliti, unijeti – odnijeti*). Za razliku od glagola, pridjevna antonimija najčešće se očituje u odnosu neprefigurirane riječi s prefiguriranom – dodani prefiks riječi daje značenje suprotno značenju osnovne riječi. Takva se antonimija uglavnom javlja u odnosnih pridjeva, a najčešći su takvi prefiksi anti-, protu- i kontra- (*državni – antidržavni, pravni – protupravni, revolucionarni – kontrarevolucionarni*). Brojni su u hrvatskome jeziku i primjeri s prefiksom ne- (*lijep – nelijep, drag – nedrag*), no, kako je vidljivo iz primjera, tim se prefiksom ne stvaraju uvijek pravi antonimi. Pridjevi *nelijep* i *nedrag* nisu krajnji članovi antonimnog niza (*lijep – ljepuškast – nelijep – ružan*), odnosno ne izriču pravu suprotnost, već negiranje. Postoje i slučajevi kada prefiks ne- označuje pravu suprotnost neke kvalitete (*sretan – nesretan*). Ostali su prefiksi koji označuju antonimnu suprotnost u pridjeva rjeđi.

Imenička antonimija izražava se isto kao u pridjeva i glagola, ali ona je često odraz antonimije drugih vrsta riječi (*ulaziti – izlaziti → ulaz – izlaz*). Enantioseimija (suprotnost različitog značenja neke riječi) tip je unutarriječne antonimije koja je uvjetovana kontekstom. Taj tip antonimije u hrvatskome jeziku više nije plodan, a enantioseimija se često promatra unutar homonimije. Potvrde u hrvatskom jeziku nalazimo u glagolima *stati* (u značenju 'početi' i 'završiti') te *žeći* i *peći* (*Sunce mi peče / žeže lice, Mraz me žeže / peče po licu*) i sl.

Prema značenju, antonime u hrvatskome jeziku Lj. Šarić dijeli na: *konverzivne, vektorne, kvalitativne, koordinacijske* te *komplementarne*. Prva skupina antonima odlikuje se „mogućnošću kontekstualne preobrazbe u značenjski obratne jedinice“ (188), odnosno predstavlja takvu vrstu suprotnosti pri kojoj se isti događaj opisuje s gledišta suprotstavljenih njegovih sudionika (*Pobjeda Hajduka nad Dinamom – Poraz Dinama od Hajduka*). Vektorni antonimi, za razliku od konverzivnih, mogu se odnositi na istog sudionika situacije, a karakterizira ih oznaka suprotne usmjerenosti. Većinu primjera za tu

vrstu antonima pronalazimo među glagolima koji označuju suprotnu usmjerenost radnje (*grijati – hladiti*), no ima ih i među pridjevima (*atomski – protuatomski*), glagolskim imenicama (*ulaz – izlaz*), prilozima (*onamo – odande*) te prijedlozima (*u – iz*). Za kvalitativne je antonime bitno svojstvo stupnjevitost – tim se oprekama, naime, izražava različit stupanj nekog svojstva, uz redovito postojanje srednjeg člana koji na neki način neutralizira krajnje članove antonimnog slijeda (*mrak – polumrak – svjetlost*). Toj skupini uglavnom pripadaju kvalitativni pridjevi te s njima povezane imenice i prilozima. Koordinacijski antonimi „označuju položaj u prostoru i vremenu“ (111), odnosno koordinate prostora (*svugdje – nigdje*), vremena (*uvijek – nikad*) i apstraktne količine (*svi – nitko*) s obzirom na određenu točku gledanja. Poneki od njih također se mogu shvatiti kao stupnjeviti (*prekjučer, jučer, danas, sutra*). Komplementarni su oni antonimi kojima se ne može uspostaviti nikakav srednji član pa negacija jednog člana para nužno podrazumijeva potvrđivanje drugog člana (*rat – mir, zdrav – bolestan*).

Posljednji dio knjige posvećen je kontekstualnoj antonimiji, antonimiji u frazeologiji i leksikografskom pristupu obradi antonima. Analizirajući funkcioniranje antonima u književno-umjetničkim tekstovima, autorica zaključuje kako se oni u jeziku književnog djela javljaju kao jedno od važnijih izražajnih sredstava, a najčešće se ostvaruju u antitezi i oksimoronu. Budući da je antonimija kao stilistička pojava često rezultat individualne autorske upotrebe, situacijski antonimni parovi ponekad djeluju samo u kontekstu, odnosno, izvan konteksta ih ne bismo prepoznali kao takve (*staklena kavana – žuta vojarna, Batušić*), što dodatno povećava njihovu ekspresivnost. Antonimne se suprotnosti redovito pojavljuju i u filozofskim tekstovima, a autorica ih promatra i izdvaja prema filozofsko-teološkom tekstu H. Künga *Postoji li Bog?*, u kojemu se također pojavljuju mnogi nepravni, ali kontekstualno djelotvorni antonimi tipa *zbilja – ništavnost, kaos – kozmos* i sl. Pojava antonimnih leksema česta je i u frazemima, pri čemu oni „uvjetuju njihovo značenje, stilsku izražajnost ili značenjske odnose kad su u pitanju dva frazema“ (137). S obzirom na broj međusobno suprotstavljenih komponenti i značenje koje one daju, autorica izdvaja tri tipa suprotstavljanja frazema: oni koji se razlikuju u jednoj leksičkoj jedinici (*prisutnost duha – odsutnost duha*); oni koji se razlikuju u najmanje dvjema ili više jedinica (*toplo kao u peći – hladno kao u ledenici*); i oni koji nemaju antonimnih leksema, ali im je značenje antonimno (*plakati kao malo dijete – skakati od radosti*).

Razmatrajući, na kraju, odnos antonimije i leksikografije, autorica na temelju općih jednojezičnih rječnika hrvatskog, engleskog i njemačkog jezika navodi načine i kriterije navođenja antonima u rječničkim natuknicama te upozorava na neke nepravilnosti i nedosljednosti u tim postupcima. Antonimija je u jeziku

najpotpunije obrađena u specijaliziranim rječnicima antonima i tezaursima pa se u radu prikazuje i struktura takvih rječnika, na osnovi kojih autorica predlaže model hrvatskog antonimnog rječnika.

Zavidna autoričina stručnost i minucioznost u obradi teme koja je u hrvatskoj stručnoj literaturi još uvijek relativno slabo zastupljena daje ovoj knjizi visoku znanstvenu vrijednost. Knjiga je vrijedan prinos hrvatskoj leksikologiji, ali i kroatistici uopće.